

Солдатова Л. П.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської мови
Київського університету імені Бориса Грінченка

СУТНІСТЬ ТА ІСТОРИЗМ ПОНЯТТЯ «МОВА» У ПЕРІОД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ (V СТ. Н.Е. – XV СТ. Н.Е.)

Анотація. У статті розглядаються проблеми лінгвістичної термінології. Указана робота є складовою частиною досліджень маловивченого аспекту історизму розуміння сутності поняття «мова», а саме у період Середньовіччя (V ст. н.е. – XV ст. н.е.).

Ключові слова: мова, система, термін, поняття, тлумачна формула змісту поняття (ТФЗП).

Постановка проблеми. Період Середньовіччя характеризується застоєм у всіх сферах життя суспільства і науки. Панування релігії певним чином гальмувало розвиток науки, але в теорії і практиці лінгвістичних досліджень були деякі досягнення.

Мета дослідження полягає у виявленні основних підходів у розумінні сутності поняття «мова» для виявлення основних, стрижневих значень для синтезу повної та однозначної дефініції поняття «мова» в зазначений історичний період за структурою *тлумачної формули змісту поняття (ТФЗП)* [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна виділити два етапи у період Середньовіччя, що характеризують особливості наукового та суспільного статусу лінгвістики (у термінології того часу, граматики):

- ранній (з VI до X ст.);
- пізній (з XI до XIV ст.).

На ранньому етапі (VI–X ст.) помітний суто емпіричний і прикладний характер граматики (лінгвістики), її відносна незалежність від філософських і логічних систем, у тому числі і від філософії мови.

Для раннього етапу середньовічної думки характерні:

- систематизація і пристосування античної ідейної спадщини;
- панування латинської мови у всіх сферах офіційного спілкування;
- створення власних писемностей на латинській основі;
- переклад на рідні мови церковних (Біблія та інші священні тексти) і світських текстів, а потім і складання оригінальних текстів.

У період пізнього Середньовіччя (XI–XIV ст.) філософська логіка зверталася до питань зв'язку мислення, мови і предметного світу у зв'язку з питанням про роль ідей, абстракцій, загальних понять (універсалій) і їхнього існування. З'явилися питання: чи є людська мова взагалі і яке її ставлення до людини і до світу?

Для пізнього етапу (XI–XIV ст.) характерне підпорядкування граматики філософії та науки релігійній догматиці, відбувається становлення високорозвиненої абстрактної граматичної теорії, а саме впровадження в граматику нових, суворих методів доказів та визначень понять; створення оригінальних лінгвістичних концепцій; відрив теоретичної граматики від

граматики практичної; критичне коментування керівництв Елія Доната, Прісціана Цезарейського.

Новий етап розвитку почався з появою у XII–XIII ст. філософських граматик, які прагнули не описувати, а пояснювати ті чи інші мовні явища.

Сама категорія «мова» не була предметом самостійного вивчення, а розглядалася тільки у тісному зв'язку з філософською та богословською проблематиками з точки зору божественного розуміння. Християнська доктрина трактувала володіння мовою як найважливішу відмінність людини від тварин. Сутність людини бачилася в єдності «тіла» і «душі», а сутність «мови» – в єдності «тілесних» звуків і значень.

Осмислення мови було частиною християнської онтології і гносеології. Приєднання філологічного знання до панівного християнського світогляду вносила в філологічну проблематику потужний філософський струмінь.

Костянтин-Кирило і Мефодій розробили систему доводів, в основу якої було покладено твердження про сакральний характер усіх природних мов, що передбачає рівне право для всіх народів розвивати письмову культуру рідною мовою в процесі християнізації [4, с. 64].

У досліджуваній історичний період сутність поняття «мова» за ТФЗП [3, с. 32–40] така:

1. Створіння.

1.1. Божественне створіння дане людям в дар:

– Мова розглядалася як дар, отриманий людиною від вищих сил, або створений людиною за їх допомогою. Таке багатство не могло бути змінене або покращене, однак цілком могло бути зіпсоване або забуте.

Сутність мови бачили в тому, що вона об'єднувала матеріальне і духовне начала (її сенс) [8, с. 13];

– Дар мови отриманий людьми від Бога – «Слово було у Бога» [2, с. 126];

– Божественне Слово творить і зберігає наш світ [6];

– Бог дав володіння мовою як потенційну здатність і першолюдині Адаму, і кожній людині вже з моменту народження [5].

1.2. Людське створіння

Противники божественного походження мови стверджували, що «мова є продукт творчості мудреців або продукт колективної творчості, результат угоди між людьми. Вони шукали причини виникнення мови в потребі встановлення зв'язку між членами суспільства і для вираження сенсу» [5].

2. Діяльність.

2.1. Вид діяльності:

У період Середньовіччя, продовжуючи попередню наукову традицію [5; 6], мислителями Індії мова трактувалася як «вид діяльності (на противагу європейським лінгвістам, що бачили в мові номенклатуру найменувань).

2.2 Спосіб діяльності:

«...Досягненням середньовічної індійської лінгвістичної думки розуміння значення як величини, яка визначається позамовним контекстом, ситуацією, прагматичними факторами, що добре узгоджувалося із загальним розумінням мови як способу діяльності» [5].

3. Система, що вимагає вивчення, нормування, опису.

Робота велася в рамках нормалізаторської діяльності. Низка вчених (Альдхейм (бл. 650–709 pp.), Біда Високоповажний (674–735 pp.), Алкуїн (735–804 pp.), Ельфрік (955–1020 pp.)) вважали, що мову можна і потрібно описувати, вивчати і нормувати. Хоча рідна мова ще не була об'єктом спеціальних лінгвістичних досліджень, поступово склалися уявлення про її граматичну структуру, лексичний склад, про регіональні варіювання і надрегіональні спільності.

3.1. Система норм (констант):

Середньовічним ученим потрібно було таке вчення про «мову», яке б мало суворі правила, продумані принципи. З усіх спроб проникнення в природу мови в епоху європейського Середньовіччя найсуттєвішим є вчення модистів (останні десятиліття XIII ст. – перші десятиліття XIV ст.). Вони цікавилися загальними властивостями мови та її відношенням до зовнішнього світу і до світу думок, вперше намагалися встановити зв'язок між граматичними категоріями мови і глибинними властивостями речей. Модисти розуміли мову як *жорстку систему*, керовану законами, що мають автономний і універсальний характер [5].

3.2. Система знань:

«Загальна наука», звідки запозичуються методи, застосовані у всіх областях знання, включаючи теологію» (праця Ісидора «Етимологія, або Початки») і як «початок і основу вільної вченості» [5].

3.3. Знакова система:

Модисти розглядали мову як *знакову систему* [8, с. 256], тобто як сувору систему, всі частини якої знаходяться між собою у взаємозв'язку і взаємозумовленості.

4. Інструмент (засіб) діяльності людини.

4.1. *Засіб і знаряддя соціальної комунікації, засіб спілкування в соціумі:*

Мова розуміється як засіб об'єктивізації, дискретного представлення і пізнання, інструмент для «досягнення 3-х основних цілей: щоб щось висловити, чомусь навчити або спонукати інших до якого-небудь вчинку» [1, с. 137].

4.2. *Засіб спілкування/засіб і знаряддя соціальної комунікації між соціумами:*

У IX–X ст. розвивається мистецтво перекладу на рідну мову.

Існували 2 концепції:

– *концепція вільного перекладу*: «...при перекладі піклуватися про передачу сенсу, точна словесна відповідність не представляється обов'язковою» [5, с. 4] (Кирило-Мефодіївська традиція);

– *концепція буквального перекладу*, «породжена релігійним ригоризмом, боязню еретичних ухилів, вимагала суворої словесної відповідності» [2, с. 4].

4.3. *Засіб доступу до свідомості людини, тобто як засіб навчання:*

Засіб «для досягнення 3-х основних цілей: щоб щось висловити, чомусь навчити або спонукати інших до якого-небудь вчинку» (De rev. 18)» [1, с. 137].

4.4. *Засіб кодування і передачі інформації:*

У. Оккам (бл. 1284 – бл. 1350 pp.) вважав, що мова локалі-

зується у свідомості людини, а граматики – в думці. Основне призначення знаків мови – «опис і передача інформації» [5]. Система поглядів У. Оккама надалі стала предтечею ідеології епохи Відродження.

4.5. *Засіб творення і вдосконалення:*

За Костянтином Філософом (бл. 827 – 869 pp.), «слово «мова»... тлумачиться як потужний засіб етичного творення, духовного та естетичного вдосконалення» [5].

4.6. *Засіб пізнання:*

За слов'янськими просвітителами, людська мова є одним із доступних засобів пізнання об'єктивної реальності та божественних істин. Людський розум, зорієнтований на різні структури «говоріння», представляється або як канал для споглядання, або як «орган» рефлексії над поняттями і висновками. Наголос робився на «розумне» пізнання, основною умовою якого стає використання зрозумілої мови.

5. Розумовий процес.

П'єр Абеляр (1079–1142 pp.) вказував на те, що «мова є не стільки засіб спілкування, скільки свідчення активного розумового процесу» [5].

6. Цінність.

Прагнення до класичної чистоти мови, яка спирається на народну мову, носить характер загальнокультурного та етномовного самовизначення і творення. «Слово «мова» розуміється як найбільша духовна цінність, яку ототожнюють частково з Христом і його вченням» у Костянтина Філософа [5].

Висновки. Мовознавство зародилося у надрах філософії, а з часом відгалужується від неї. У середньовічній європейській культурі осмислення мови було частиною християнської онтології і гносеології. Учених цього часу при всій різноманітності підходів до проблеми сутності поняття «мова» об'єднує те, що поняття «мова» розумілося як найбільша духовна цінність, дар, отриманий людиною від вищих сил (від Бога або надлюдського автора) або створений людиною (продукт творчості мудреців чи колективу, результат угоди між людьми), який являє собою жорстку систему, який керується законами, який є інструментом (засобом) творення і вдосконалення у діяльності та особистісному мисленні людини для соціальної та міжсоціальної комунікації, доступу до свідомості іншої людини у процесі кодування і передачі інформації.

У подальших дослідженнях необхідно провести аналіз сутності поняття «мова» в інші часові періоди, що обумовить можливість формулювати дефініції наукового поняття.

Література:

1. Антология средневековой мысли (Теология и философия европейского Средневековья): в 2 т. – Т. 2. – СПб. : РХГИ, 2001. – С. 127–140.
2. История лингвистических учений. Позднее средневековье. – СПб. : Наука, 1991. – 264 с.
3. Солдатова Л.П. Поняття «дискурс»: проблеми визначення // Мовні і концептуальні картини світу: збірник наукових праць. – Вип. 46. – Ч. 4. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2013. – С. 32–40.
4. Суркова Е.С. Кирилло-Мефодиевская Филологическая школа (IX–X вв.) : К типологии ранних письменных-литературных традиций // Вестник БГУ. – 2011. – Сер. 4. – № 2. – С. 63–66.
5. Сусов И.П. История языкознания : [учеб. пособие для студентов старших курсов и аспирантов]. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. – 311 с.
6. Солдатова Л.П. Сутність та історизм поняття «мова» в індійській лінгвістичній традиції (часи ранньої античності VIII ст. до н.е. – II ст. н.е.) : матер. XX міжд. науч. конф. «Язык и культура» им. проф. С. Бураго (г. Киев, 23–26 июня 2014 г.). – Т. 170 [Электронно-

- нний ресурс]. – Режим доступа : www.burago.com.ua.
7. Тинякова Е.А. Божественная трактовка языка в философско-теологическом аспектах информации // Аналитика культурологии. – 2013. – № 27.
  8. The Cambridge History of Later Medieval Philosophy from the rediscovery of Aristotle to the disintegration of scholasticism 1100–1600. – Cambridge, 1988. – 1050 p.
  9. Watkins C. Language of gods and language of men // Myth and law among the Indo-Europeans. – Berkeley, Los Angeles, 1970. – P. 1–17.

Солдатова Л. П. Сущность и историзм понятия «язык» в период Средневековья (V–XV вв.)

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы лингвистической терминологии. Эта работа является составной частью исследований малоизученного аспекта историзма

понимания сущности (смыслового наполнения) понятия «язык», а именно в период Средневековья (V–XV вв.).

Ключевые слова: язык, система, термин, понятие, толковательная формула содержания понятия (ТФСП)

Soldatova L. Essence and history of the concept "language,, in the Middle Ages (V–XV c.)

Summary. This article deals with the problem of linguistic terminology. The semantic content of the concept «language» in the Middle Ages (V–XV c.) is analyzed.

Key words: language, system, term, concept, explanatory formula of notion content (EFNC).